

DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.03>

УДК: 330.3

JEL: O 10, D 50

Валерій Геєць

ВІД ТУРБУЛЕНТНОСТІ ДО ЛАМІНАРНОЇ ДИНАМІКИ НА ОСНОВІ РІВНОПРАВНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

У статті нестабільність розглядається як трансцендентальний феномен, який має ознаки ірраціональності, що вийшов за рамки перебігу фаз економічних криз і охопив суспільство, державу та економіку. У результаті з'являється глобальна турбулентність, яка виявляється у постійно оновлюваних флуктуаціях, що виникають у результаті зіткнення особистих, корпоративних, національних та інших інтересів.

Турбулентність у "новій реальності" суспільного розвитку – результат просування абсолютизованої неперевірності вільного ринку, який наштовхнувся на невдачу його глобалізації, породивши прагнення національного протекціонізму. У співвідношенні глобального – як "світу без кордонів", і національного – як способу захисту, шляхом національного інтервенціонізму проявляється протиставлення "монізації" та "фрагментації", що поглиблює турбулентність та породжує проблему глобального управління. Вихід із нинішнього становища на шляху соціалізації як методу перенесення соціального у становлення та розвиток можливості індивідуальності, що самоорганізується, здійснює свідому, економічну, соціальну та етичну дії. Останні є необхідною умовою формування ламінарної динаміки розвитку суспільства, держави та економіки. Результатом вищевказаних економічних, соціальних та етичних дій буде добросовісна конкуренція, соціалізація на основі свободи діяльності, саморозвитку, самоорганізації та формування здатності, яка дозволяє знаходити межі влади суспільства та держави, що має забезпечувати реалізацію можливостей як для економічної, так і політичної конкуренції.

Ключові слова: глобальна турбулентність, національний протекціонізм, ламінарна динаміка розвитку, соціалізація.

FROM TURBULENCE TO LAMINAR DYNAMICS ON THE BASIS OF EQUAL COMPETITION

Valeriy Heyets (gvm@ief.org.ua) Dr. Econ. Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine; Director of the Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. OrCID: 0000-0002-2895-6114

Геєць Валерій Михайлович (gvm@ief.org.ua) д-р екон. наук, проф., академік НАН України; директор ДУ "Інститут економіки і прогнозування НАН України". OrCID: 0000-0002-2895-6114

Цитування: Геєць В. М. Від турбулентності до ламінарної динаміки на основі рівноправної конкуренції. *Економічна теорія*. 2022. № 3. С. 5–28. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.03>

© В. Геєць, 2022

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2022. № 3: 5–28

The article considers instability as a transcendental phenomenon with signs of irrationality, which has gone beyond the phases of economic crises to engulf the entire society, state and economy. As a result, a global turbulence arises, manifested in repeated fluctuations caused by the clash between personal, corporate, national and other interests.

The turbulence in the "new reality" of social development is a result of the propagation of the alleged unsurpassedness of the free market, which in reality faces the failure of its globalization, which in turn gives rise to aspirations for national protectionism. The author considers the relationship between the global largely associated with the "world without borders", and the national, which uses interventionism as a way of protection, as an opposition of "monization" and "fragmentation", which further deepens the existing turbulence and gives rise to the problem of global governance.

The author associates the way out of the current situation with socialization, as a way of transferring the social into the formation and development of a self-organizing individuality, who performs conscious economic, social and ethical actions. The latter are a necessary condition for a laminar development of society, state and economy. Such economic, social and ethical actions would result in a fair competition and socialization based on the freedom of activity, self-development, self-organization and the ability to find the limits of the power between society and state, which should ensure economic and political competition.

Key words: global turbulence, national protectionism, laminar dynamics of development, socialization.

Вступ

Зміни, з якими міжнародна політична система, весь "світовий порядок" зіткнуться протягом найближчих десятиліть, значною мірою будуть обумовлені змінами парадигми економічного розвитку і, відповідно, політичного, оскільки нестабільність в економіці в глобальному вимірі вийшла за межі обмеженого існування протягом фаз економічних криз і перетворилася на трансцендентальний феномен, тобто набула ознак ірраціональності, з чого випливає, що нестабільність вже можна розглядати як відправну точку в міркуваннях. Нестабільність нескінченно повторюється у змінній формі. Таке розуміння ознак нестабільності та її сутності відповідно вимагає здійснити перехід від економічної залежності до трактування самого існування нестабільності, в основі якого лежить єдність всього суцього, для якого характерна така видозміненість серед таких феноменів, як **суспільство, держава, економіка**. Як наслідок породжується турбулентність, що характеризується глобальністю прояву.

Нестабільність в економіці **прогресує** і все більше впливає на суспільство та державу в більшості країн як мегатренд, який, розвиваючись, загострює конкуренцію та протистояння. Останнє в довгостроковому відношенні може мінімізуватися через послідовний відхід від домінування економізованого розвитку взаємодії вищевказаних феноменів шляхом соціалізації індивідуумів як способів засвоєння суспільних форм, завдяки чому здійснюється взаємодія, і вихід з ірраціональності трансформується і набуває раціональних ознак поведінки ламінарного характеру, тобто такого, в якому немає місця безмежності поведінки.

Завдяки їм людина мобілізується до діяльності, в якій вона одночасно виступає членом суспільства, громадянином держави та суб'єктом економіки. Зрештою можна очікувати відходу від так званого регулювання,

що ґрунтується на жорсткій конкуренції, і – таким чином – мінімізації жорсткої конкуренції серед політиків, а також подолання користолюбства ділових та фінансових еліт, завдяки яким виникають перемішування, несподівані пульсації у розвитку, що підсилюють турбулентність.

У підсумку нас може чекати абсолютно "нова нормальність" XXI століття, проте її становлення проходить нелегко і не безболісно.

1. Турбулентність у "новій реальності" суспільного розвитку

Турбулентність у суспільному вимірі як нерегульоване переміщення її складових є результатом нерегулярних, але все нових і нових флуктуацій, що виникають унаслідок життєдіяльності різноспрямованих громадських сил, що діють відповідно до особистих, корпоративних, національних чи будь-яких інших інтересів. Усі вони виникають у процесі життєдіяльності та сприяють зміні змісту відповідних флуктуацій, що викликають у суспільстві рух із різною спрямованістю та швидкістю. Відомо, що якщо на шляху рідини або повітря виникає перешкода, починаються завихрення потоків у різні боки, що викликають бурління. Такі процеси дуже часті й у житті і породжують конфліктогенність у середовищі, у якому, як у вирі, відбувається "закипання" навколишнього середовища, куди залучаються дедалі більше країн і народів, втягуються нові й нові громадські сили, йдеться про глобальний вимір. Вири конфліктів або навіть війн виникають у разі наявності лобового опору руху, який виникає поблизу перешкоди, що перекриває загальний рух у певному напрямку.

У суспільному розвитку окремих країн і цілих регіонів, а також їхніх об'єднань вже не одне десятиліття спостерігалася традиційна прихильність до змін, що мають глобалізаційний характер, що перетворилося на свого роду закономірність. Всепроникність глобалізації як мегатренду характеризується, з одного боку, повагою до прав та свобод людини, демократії у взаєминах, а з іншого – могутністю вільного ринку (Фукуяма, 2010), в якому ключову роль відіграє торгівля "як двигун прогресу", оскільки торгівля як один з інструментів глобалізації світового господарства поряд з науково-технічним прогресом формує інтегровані світові ринки, у просуванні яких на шляхах лібералізації торгівлі зацікавлені насамперед глобально організовані корпорації, які часто впливають потужніше, ніж уряди окремих країн. Разом з тим норми демократії не абсолютизовані, як і принципи вільного ринку, а мають серйозні відмінності залежно від національно-цивілізаційних ознак, і в людській природі їх існування є цілком природним, у поведінці ж, відповідно, проявляється прагнення до монополії. Це прагнення стикається з природними перешкодами, оскільки на цьому ґрунті виникає і розвивається національний протекціонізм та економічний націоналізм, що викликають – через природну різноспрямованість – нерегульовані флуктуації "завихрення" або "бурління" у відносинах.

Просування в глобальному вимірі абсолютизованої неперевершеності і могутності вільного ринку наштовхнулося на невдачі глобалізації, що породили як відповідь все більш потужне прагнення до національного про-

текціонізму і відповідного захисту національного бізнесу відповідно до національних інтересів у вигляді відповіді на виклики з боку транснаціонального капіталу, що посилює подальшу дерегуляцію ринків. Невдачі глобалізації особливо загострилися під час пандемії, коли вакцини проти COVID-19 перетворилися на інструмент так званого вакцинного націоналізму (Heyets, Lunina, Stepanova, 2002), що позбавляло мільйони людей у світі можливості вакцинуватися. Прикладів такого негативу в сучасному світі достатньо, і, як результат, виникає нестабільність – як своєрідний феномен сучасності (Гець, 2020), що сформував бар'єри економічного зростання та економічного розвитку. Перші ознаки такого прояву були проаналізовані та описані понад 20 років тому (Гець, 2000а). Особливо важливо, що такі тенденції отримали розвиток і розкривалися вже як феноменальний прояв нестабільності, що охопила суспільство, державу і економіку, що виражається у вигляді порушення процесів поширення та використання інтелектуальних накопичень людства формуванням перешкод на шляху їхнього поширення (Гець, 2000а).

Відповідно до твердження Дж. Стігліца у статті "Правильний підхід до деглобалізації", присвяченій підсумкам Давоського форуму 2022 року, вся наша ринкова економіка показала відсутність стійкості. На його думку, ми (як абстракція у вигляді виробників і споживачів. – В.Г.) мало дбали про майбутні потреби, оскільки інновації у вигляді "точно, своєчасно" були чудові, коли в економіці спостерігалися незначні потрясіння. Але такого роду інновації в торгівлі та управлінні обернулися катастрофою через брак пропозицій. І далі він вказує, що минули ті часи, коли здавалося, що всі працюють на світ без кордонів, і тепер усі визнають, що деякі національні кордони є ключем до економічного розвитку та безпеки (Stiglitz, 2022). Таким чином, співвідношення глобального – як "світу без кордонів", що досягається шляхом дерегуляції, і національного – як способу захисту національних інтересів шляхом протекціоністських та дискримінаційних заходів – формує затримки, зупинки, нерегульовані переміщення, що призводять до різноспрямованих флуктуацій і тим самим породжують одну з основоположних характеристик турбулентності у "новій реальності".

Результати дослідження С. Дж. Евенетта та Дж. Фріда (Evenett, Fritz, 2021) щодо співвідношення дерегуляції на шляхах лібералізації відносин та національного інтервенціонізму (протекціонізму), тобто, наприклад, втручання з боку Китаю, Європейського Союзу та Сполучених Штатів у вигляді заходів, що захищають національні інтереси через здійснення інтервенцій, свідчать, що у 2021 році протекціоністські дії вищезгаданих країн у 5,2 раза перевищили лібералізовані інтервенції. Звичайно, це загальмувало заходи політики, які сприяють прямим іноземним інвестиціям, за даними вищевказаних авторів, за період 2009–2021 років на 20 в. п. Таким чином, національний протекціонізм, що у зазначеному сенсі є втручанням, насправді виступає як прояв економічного націоналізму і має характер протекціонізму, набутого і видозміненого, і досягає масштабів вже своєрідної глобалізації навпаки, тобто не "за", а "проти".

Як впливає з наведеного вище, існуюча ідеологема домінації вільного ринку, принаймні з переважаючою динамікою розвитку рішень "проти", як виявилось, насправді сама не справлялася з дедалі більшою диспропорційністю і не забезпечила задовільну динаміку як зростанню економіки, так і розподільним відносинам, що у сукупності породжують нестабільність як економічну, і політичну. Разом вони гальмують зростання, і на їх тлі формуються флуктуації, що суттєво посилюються, і, відповідно, конфлікти, які, незважаючи на коливання в генеральній тенденції, проглядаються як певний мегатренд у період після війни 1941–1945 років. За наявними даними, з 1946 року до теперішнього часу конфліктність зростає, хоча за двадцять років – з 1992-го по 2012-й спостерігалось її суттєве скорочення, але до теперішнього часу, тобто за останні 10 років, вона досягла свого повоєнного максимуму. Водночас, зокрема з 2012 року, розрив у регуляторних заходах щодо дискримінації та захисту національних економічних інтересів порівняно із заходами щодо лібералізації торгівлі та прямих іноземних інвестицій зріс майже триразово. У результаті чим більше глобальних диспропорцій, тим більше дискримінаційних заходів на користь прояву економічного націоналізму, чим менше інвестицій і торгівлі, тим більше конфліктів.

Конфліктність у вищезгаданому контексті має характер не лише міжкраїнний, а й міжрегіональний, до неї докладають зусилля великі міжрегіональні об'єднання, формування яких має дуже тривалу історію і, по суті, виглядає як мегатенденція.

Формування впливових регіональних утворень глобального характеру є не тільки довготривалим процесом, а й відповідає певній закономірності, що властива процесам формування регіональних систем цивілізаційного характеру, зокрема, характерним як для стародавніх і середньовічних часів, так і для сучасних генерацій типу східно- та західнохристиянської, мусульманської. Ще задовго до нашої ери формувалися і розширювалися центри так званих виробничих господарств: Близькосхідний (X–VIII тисячоліття до н.е.), Південно-Східноазійський (VIII–VII тисячоліття до н.е.), Північнокитайський (VI–V тисячоліття до н.е.), Мексиканський (VII–IV тисячоліття до н.е.), Андський (IV–II тисячоліття до н.е.) (Павленко, 2002) як регіональні формування глобального характеру. Такі тенденції формування з часом не залишилися незмінними за характером, а їхній зміст змінювався постійно.

На сьогодні значним за впливом є об'єднання Європейського Союзу (ЄС). У цьому контексті лауреат Нобелівської премії з економіки Джозеф Стігліц, як і багато інших, розглядає ЄС як унікальний проєкт, важливий не тільки для країн, що входять до ЄС, а і як беззаперечний досвід, значущий для усього світу, скориставшись яким можна віднайти відповіді на сучасні виклики і загрози, оскільки конфлікти поглиблюють нестабільність.

Для глобального розвитку важливим є збереження стабільності, чому, зокрема, сприяє ЄС в соціогуманітарній сфері. Йдеться про глобальну роль ЄС у наданні свого життєвого простору для мільйонів тих біженців, які є жертвами регіональних конфліктів, і тих, які полишають країни через

внутрішні конфлікти та неупорядкованість у господарській діяльності, коли рівень життя стає несумісним якщо не із самим життям, то принаймні із сучасним уявленням. Таким чином, утворення і розвиток ЄС як регіонального формування глобального характеру є одним із важливих центрів світової політики й економіки, а його функціонування на сьогодні є складовою мегатренду, завдяки якому нестабільність отримує зворотну тенденцію, оскільки діяльність у середовищі країн, що входять до ЄС як учасники співтовариства, спирається на права людини та демократію. Це до певної міри гарантує успіх. Перемога свободи і демократії в умовах об'єднання ЄС, за досить жорстких критеріїв вступу у члени ЄС, зважаючи на загальноєвропейський "Лісабонський договір", означає в цілому початок нового етапу політичної інтеграції країн ЄС. Разом з тим це теж наразі не без проблем, оскільки сьогodнішній аналіз еволюції ЄС свідчить про те, що у подальшому усе більше "союзний зовнішньополітичний авторитет і економічну стабільність зміцнюватимуть переважно вздовж паралелі "Берлін-Париж", а не генеруватимуть на брюссельських широтах" (Тюшка, 2010). А це означає, що ЄС дедалі впевненіше може ставати на шлях, який дасть деяким країнам можливість отримувати власні вигоди і можливості змінити баланс сил на свою користь, оскільки внутрішня різноманітність Європи, особливо в умовах посилення глобальної нестабільності, не ослабла, а окремі країни – члени ЄС не змогли здолати своє відставання.

Ознаки кризи ЄС через обмежені можливості дати відповіді на економічні, соціальні і політичні виклики будуть проявлятися, і не тільки через внутрішні причини. Має значення також посилення конкуренції та протистояння у середовищі й інших глобальних регіональних формувань та з боку США, Канади, Китаю, Індії та інших країн, а також суперечності з Росією та окремими країнами Євразійського економічного співтовариства.

Посилення політики національного протекціонізму у світі в умовах загострення внутрішніх суперечностей у функціонуванні ЄС впливає на настрої населення його країн-членів. Так, згідно з результатами опитування, підсумки якого оприлюднені 17 травня 2019 року, більшість європейців вважали, що ЄС розвалиться через 20 років, а значна кількість опитуваних заявили, що війна між країнами ЄС стане реально можливою проблемою наступного десятиріччя (Chloe, 2019). Ці результати свідчать, що ЄС як одне із регіональних формувань глобального характеру теж формує глобальну нестабільність, яка має ознаки внутрішньої і зовнішньої турбулентності, адже наявні ознаки нестаціонарного руху його складових у такому формуванні, яким є ЄС, і цей рух, є не одно-, а багатовимірним, оскільки, крім вищезазначених двох ознак нестабільності, є третя – стан громадян країн, що входять до ЄС. Як свідчать опитування в ЄС, його громадяни бояться втратити єдність у питаннях безпеки і оборони і вважають важливим бути частиною блоку, який би міг протистояти США та Китаю. До цього ж додається така важлива складова, як зростання економічної невизначеності.

ності¹, на тлі економічного зростання з досить низькими динамічними характеристиками. Як результат, тільки у третини німців і чверті італійців та французів у кінці місяця на той час, тобто у 2019 році, залишилися гроші на так звані дискреційні витрати², які можна розглядати як такі, що здійснюються згідно з бажанням чи мотивацією поза межами обов'язкових витрат, пов'язаних із житлово-комунальними послугами, транспортними витратами, витратами на страхування, одяг, їжу тощо, що ще більше загострилося в умовах російсько-української війни. Наразі прогноз зростання економіки виглядає значно гіршим навіть у квітні 2022 року. Світ скоро може опинитися на порозі глобальної рецесії, й в 2022 році у країнах з розвинутою економікою очікується інфляція 6,6%. Шанси, що бодай у США не буде рецесії, дуже малі. На час написання статті перспектива повного скорочення поставок газу до ЄС з Росії викликає загрози щодо дефіциту, подальшого підвищення цін та негативного впливу на європейську економіку.

Зараз можна стверджувати, що з боку ЄС як одного із глобальних регіональних утворень також існує ризик поглиблення глобальної нестабільності, що є ще одним викликом і сучасності, і майбутнього розвитку на геополітичній карті світу. І це за умови, що в цьому регіоні домінації моделі засад демократії та свободи, як бачимо, недостатньо для досягнення та дотримання монізму у розвитку, орієнтуючись виключно на засади лібералізму згідно з твердженнями Ф. Фукуями.

До регіональних утворень глобального характеру, між якими формуються точки напруги, що викликають нестабільність нинішнього глобального світу, додаються ще декілька. Одна з них – Росія – країна, що пов'язувала і продовжує пов'язувати свою суб'єктність із глобальним домінуванням, передусім через досягнення у військовій сфері, а також діє як глобальний гравець, який володіє стратегічно значущими для всього світу запасами природних ресурсів, насамперед газу і багатьох інших корисних копалин, та інфраструктурними можливостями і, відповідно, має інтереси глобального характеру та власну політичну культуру.

На думку доктора менеджменту, економіки та організації виробництва Політехнічного інституту Мілана Серджіо Маріотті, російсько-українська війна є драматичною дією зростаючих диспропорцій та нестабільності глобального, економічного та політичного порядку. Війна в Україні йде пліч-о-пліч з іншими проявами, що сигналізують, з досить високою ймовірністю на майбутнє, про важку економічну та політичну нестабільність і можливі масштабні, якщо не глобальні конфлікти. Розглянувши у своїй статті проблему серйозних міжнародних дисбалансів, що посирили відроджуваний глобальний протекціонізм, зниження темпів зростання світової економіки і навіть реструктуризацію цінностей на тлі глобального протекціонізму, він вважає, що війна в Україні "... є нічим іншим, як проявом драматичних змін і нестабільності, що відбуваються у міжнародних економічних від-

¹ Majority of Europeans 'expect end of EU within 20 years'. *Guardian*. 2019. 16 may. URL: <https://www.theguardian.com/world/2019/may/15/majority-of-europeans-expect-end-of-eu-within-20-years> (дата звернення – 28.05.2019).

² Там само.

носінах ... (відповідно виходячи з цього затвердження та аналізу вищезгаданих явищ і тенденцій висунутої гіпотези. – В.Г.), створенням порочного кола між проявами протекціонізму, посиленого перспективами уповільнення світової економіки (наприклад, пов'язаних з енергією та продовольством) і ескалацією військових конфліктів" (Mariotti, 2022). Масштаби конфліктності постійно розширюються.

Однією з точок напруження глобального характеру є, зокрема, Близький Схід, який перебуває у внутрішньому та зовнішньому протистоянні. Можна також говорити і про інші зони глобального протистояння, які є не менш напруженими, оскільки у багатьох країнах, наприклад Африки та Латинської Америки, достатньо внутрішніх конфліктів, які одночасно мають і глобальний вимір. Так, на початок 2022 року відбувались збройні конфлікти у багатьох регіонах світу. За даними *Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED)*, що займається збиранням і вивченням інформації про воєнно-політичні протистояння майже у всіх країнах світу, визначено топ-10 конфліктів станом на лютий: в Ефіопії, М'янмі, Гаїті, Колумбії, Ємені, Ірані, Мозамбіку, Афганістані, Кашмірі (між Індією та Пакистаном), Вірменії (Нагорному Карабасі).

У світі триває потужний процес глобальної регіоналізації серед і менш розвинених країн, які динамічно розвиваються. Зокрема, це:

§ Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (*South Asian Association for Regional Cooperation, SAARC*);

§ Асоціація держав Південно-Східної Азії (*Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*).

Традиційні глобальні регіональні формування не залишаються стабільними, вони трансформуються відповідно до національних інтересів, тим самим посилюючи свій вплив і проявляючи "національний егоїзм", який усе більше, як уже зазначалося, стає мегатрендом. Зокрема, США переглянули свої стосунки з Канадою і Мексикою у напрямках, які б допомогли зміцнювати позиції США у Північноамериканському інтеграційному об'єднанні (США – Канада – Мексика) через формування USMCA³. Також свого часу США прагнули реалізувати стратегію відмови від Трансатлантичного партнерства у сфері торгівлі та інвестицій через перехід до прямих контактів із кожною країною, зокрема ЄС. Проти виступили Франція та Німеччина.

Отже, точок глобальної нестабільності досить багато, тому конфігурація геополітичної карти світу є проблемною не тільки у короткостроковій, а й у середньо- та довгостроковій перспективі. На основі викладеного вище можна стверджувати про достатньо стійку тенденцію щодо нових характерних ознак деглобалізації, які за своєю потужністю і проблемністю не тільки середньо-, а й довгострокові, й на горизонті поки що не видно нових глобальних рушійних сил, які зумовлять зупинення зростання регіональних глобальних гравців, що докладають зусиль до їх зміцнення і до посилення конкуренції. Водночас кожен з них має як підґрунтя своєрідну політичну й

³ Agreement between the United States of America, the United Mexican States, and Canada. *Government of the United States*. Retrieved November 30, 2018.

економічну культуру з домінуванням історично обумовлених традицій і спиратиметься на них.

Глобальний характер розвитку конфліктності актуалізує проблему соціальної якості (Social quality approach) для умов як повоєнного відновлення суспільства в країнах, що постраждали від збройної агресії, так для і використання базових компонентів концепції соціальної якості в стосунках між країнами як одного із можливих інструментів, за допомогою яких і доцільно, і необхідно шукати шляхи переходу від конфліктності, що має турбулентність глобального характеру, до відносин, де домінує ламінарна динаміка, що зумовлює добросчесну конкурентність у стосунках. Соціальна якість як інструмент, що враховує у своїх базових компонентах соціокультурні особливості і характер їх змін, може бути таким, що формує базу для необхідних рішень у налагоджені добросчесних конкурентних стосунків. Останні можуть бути однією із складових економічної політики, яка має бути спрямована на розв'язання проблем нестабільності, що мають економічний вимір через посилення диспропорціональності, і політичний вимір через національний егоїзм і, відповідно, урядовий протекціонізм. На нашу думку, до пошуку ефективних заходів економічної та промислової політики для розв'язання означених проблем щодо регіонального протекціонізму важливо додати і компоненти соціальної якості, оскільки ідеологія щодо дедалі більшого ступеня монізації світу не дала очікуваних (і бажаних) результатів у сфері економіки як в окремо взятій країні, що пережила війну або збройний конфлікт, так і в стосунках між окремими країнами, а також у середовищі країн, де такі стосунки загострилися (Геєць, Близнюк, Никифоров, 2022).

2. Монізація і фрагментація світу

В ідеологію монізації світу як такого, якої дотримується, зокрема, Ф. Фукуяма, закладено кантівську методологію розумної діяльності людини: людина завдяки цій своїй здатності обирає обмежені мораллю рішення, що відповідають свободі людини, яка діє автономно, але згідно з мораллю, що монізує діяльність. Це своєрідні ідеалістичні сприйняття і трактування поведінки людини. В реальності, наприклад у сфері економіки, конкурентні відносини, як і політика жорсткості в отриманні переваг, мають місце і періодично посилюються, тому виникнення турбулентності ніхто не відміняв. Як бачимо, на цьому етапі вони беруть гору, хоча загальнолюдські цінності також ніхто не заперечував, інакше світ перетвориться на сферу боротьби всіх проти всіх. А це була би катастрофа, але соціальна інклюзія і соціальне середовище при всій різноманітності культурних і соціальних компонент, які внаслідок процесів соціалізації є глибоко інтегрованими у свідомість і включені в концепцію соціальної якості як компоненти політики поряд із соціальною етикою, суттєво стримують можливу катастрофічність у боротьбі всіх проти всіх. З плином часу уявлення про мораль змінюється від країни до країни, від народу до народу, оскільки рівень знань про життя і природу є різним через освіченість одних і непроглядну байдужість до освіти інших. Уявлення про трактування свободи і

спосіб її досягнення є ідеалізованим, а на практиці на мікрорівні (для однієї людини) і на макрорівні (для конкретної країни) діють реальні інтереси і цілі, досягнення яких морально зумовлено не кантівським розумінням моралі. Кантівська утопія ідеалізованого уявлення про мораль як здатність досягнення результату перебуває під сумнівом з огляду на різноступеневість, різнорівневність і різномістовність вільного вибору. Останній ґрунтується на знанні та розумінні, що є результатом розумної діяльності людей, які мають різну історичну пам'ять і різні знання, на базі яких формуються ціннісні орієнтири життєдіяльності, а отже, і моральні обмеження, що визначають свободу вибору.

Глобалізація як поняття існувала задовго до нашого часу. Історичний екскурс щодо цього має вигляд "історії перетворення локальних історій первісних і постпервісних суспільств на регіональну історію стародавніх і середньовічних етнічних держав та імперій, а потім на всесвітню історію націй, національних держав і утворених ними колоніальних імперій, які зв'язали людство не тільки силою державних форм контролю, а й створили нові "анонімні" системи влади: транснаціональні організації та багатонаціональні корпорації" (Хелд, Гольдблатт і др. 2004). Останні доповнені (правда, не завжди) "м'якою", як її іноді називають, силою дії різних міжнародних організацій, що поставили на порядок денний питання про існування національної держави, її суверенітету і створення глобального управління. З приводу останнього Алєн Сораль пише, що "відкрито висловлюється вимога встановлення "глобального управління", минаючи схвалення самих громадян, вимога "глобального управління" на руїнах націй як фінальне розв'язання кризи, голоду і війни" (Сораль, 2016).

Маємо усвідомлювати, що глобалізація у формі хаотизації без глобального управління існувати не може, інакше виникне глобальний хаос. Якщо це твердження визнавати, то в реальності через те, що міжнародні інституції не справляються з викликами часу і не забезпечують ефективне розв'язання проблем, які накопичилися унаслідок інтенсифікації глобалізації, останнім часом на протипагу їй посилюються процеси регіоналізації. Водночас актуалізувалося реальне завдання переформатування ролі міжнародних організацій, які можуть претендувати на елементи глобальної системи управління, що не гальмуватиме процеси глобалізації, а навпаки, зробить її ефективнішою. Як впливає із зазначеного, процеси неоднозначні й потрібно з'ясувати, чи можна подолати турбулентність завдяки глобальному управлінню.

3. Глобальне управління турбулентністю

Розгляд глобального управління як інструменту зниження ступеня глобальної турбулентності не дає відповіді на питання: хто і в який спосіб задасть та потім диктуватиме умови діяльності і вимагатиме їх виконання в разі формування і розвитку процесів глобального управління вже за зміненими функціями? Принаймні це стосується і міжнародних організацій, оскільки не йдеться про всекерованість, коли устремління, природне у цьому напрямі, змінюється на природний процес регіоналізації як сучасного мега-

тренду. Раніше це було нічим іншим, як рудиментарним елементом територіального розширення, що в минулому за рахунок експансіонізму призводило до перетворення деяких держав на імперії, що з часом розпадалися.

Такий процес перетворення досить добре описує теорія соціальних конфліктів Р. Коллінза (*Collins*, 1975; 1986; 1998), яка охоплює і дослідження динаміки регіональних систем у глобальному масштабі. Згідно з п'ятою аксіомою геополітичної динаміки Р. Коллінза, територіальна експансія держави призводить до її надмірного розширення, а надалі спричиняє її розпад. Таким чином, ґрунтуючись на теорії геополітичної динаміки, можна стверджувати, що спроба подолати цивілізаційний розкол як між розвиненим світом і світом, який розвивається, а також усередині самого розвиненого світу, на шляху до глобалізації, умови якої диктуватимуться в їх гранично жорсткому значенні, є нічим іншим, як шляхом не до консолідації та подолання цього розколу, а у зворотному напрямі. Останнє підтверджується сучасним протистоянням, рівень турбулентності якого зростає.

Як показує узагальнення теоретичних положень теорії геополітичної динаміки Р. Коллінза, "міжнародна система є стабільною і зберігає свою стійкість доти, доки жодна з держав не бачить ні власної вигоди, ні ресурсних можливостей у зміні наявного балансу сил на свою користь" (*Карякин*, 2010). Це, власне, і означає соціальність саме ламінарної динаміки, досягти якої можна за умов рівноправної конкуренції. Протистояння, яке на сьогодні має місце серед принаймні п'яти головних національних формувань глобального рівня, не додають стійкості, а навпаки, призводять до дестабілізації з ознаками посилення турбулентності.

Кожне із названих вище субрегіональних формувань глобального характеру мало або має здатність до саморозвитку і самоорганізації на засадах окремих, часто не дуже схожих, моделей, що є результатом і політичних, і економічних культур, які спираються на історичні здобутки національних культур як таких, що мають і відповідні історичні традиції.

Спільним моментом для усіх можливих і неможливих сценаріїв є просторово-регіональні ознаки, хоча кожний з них має власну конфігурацію, де від самого початку йде боротьба за лідерські позиції, що, як відомо, відповідає тенденції глобальної регіоналізації, з виділенням партнерів і певних центрів сили. Відповідно, кожній країні, що не претендує на роль центру тяжіння або ядра регіонального об'єднання, необхідно визначитись зі своїм місцем в одному або декількох регіонах-конкурентах.

У глобальній регіональній просторовій організації як сучасному мегатренді, що складається на майбутнє, фахівці по-різному будують нову регіональну конфігурацію, але в кожній із них практично однозначно стверджується, що поряд із США та Західною Європою у Південно-Східній Азії виокремився Китай, що, як відомо, зрівнявся із США за споживанням ресурсів і нарощує свій вплив на майбутнє. Китай та Індія і надалі у своєму розвитку вимагатимуть більше ресурсів, насамперед природних. Є прогнози, за якими Індія випередить Китай за динамікою та масштабами ВВП. У результаті досить швидко формується новий конфлікт інтересів у боротьбі за ресурси, подолати який буде неможливо без нового інноваційного

піднесення, що спиралося б на економне витрачання ресурсів і масове використання нових інноваційних технологій. Далеко не останню роль в інноваційному розвитку відіграватимуть і технології гуманітарного характеру, які реалізуються через соціальні інновації завдяки процесам соціалізації (Heyets, 2021). Без них буде дуже важко і малоймовірно рухатися безконфліктним шляхом. Водночас зауважимо, що поряд із посиленням конфліктів інтересів у середовищі нових глобальних гравців існує надзвичайно глибокий і однозначно важливий і для них, і для всіх тих, хто перебуває поза межами регіональних формувань, конфлікт із планетою Земля, яка просто може не витримати дедалі більше антропогенне навантаження. Боротьба за забезпечення стабільності клімату стає, багато в чому, сенсом життєдіяльності для всіх, або принаймні для більшості.

Східний проєкт глобалізації світу, що формує Китай із Індією, на відміну від західного, можна розглядати як проєкт глобалізації на засадах підходів "м'якої сили". Проєкт "м'якої сили" має значення як глобальний регіональний проєкт, зокрема, для забезпечення домінування Азії у XXI столітті як можливої стратегії встановлення нового глобального порядку. Він, згідно з проведеними дослідженнями, має ряд системних ризиків. Зокрема, це:

- внутрішньополітична нестабільність і неможливість успішного імпорту демократії за слабого середнього класу;
- помилкові (банальні) уявлення про зміцнення миру і стабільності в регіоні за рахунок імпорту демократії (у тому числі і воєнними засобами);
- конфлікт між повільною демократизацією та потенціальною політичною дестабілізацією;
- структурні ризики, пов'язані з демографічним бумом, наслідком чого є проблеми із забезпеченням продуктами харчування, нестача робочих місць, прогалини у системі охорони здоров'я, зростання злочинності, наркоманія, торгівля зброєю, руйнування навколишнього природного середовища, потенціально міждержавна напруженість;
- бідність і проблемність з її подоланням;
- збільшення навантаження на ресурси, зростання потоків біженців, міграційний пресинг на Європу та Америку;
- стрімке зростання потреби в енергії, руйнівний вплив цього процесу на навколишнє природне середовище і на клімат, порушення рівноваги на світових енергетичних ринках, посилення конкуренції та народження конфліктів на цих ринках;
- поширення епідемій, зниження рівня здоров'я місцевого населення та населення навколишніх країн і регіонів глобального світу;
- руйнування навколишнього природного середовища через економічне зростання і урбанізацію життя, яка несе забруднення вод і повітря, а також нагромадження сміття;
- відсутність безпеки, тероризм і розповсюдження зброї масового знищення (Зандшнайдер, 2004).

Незважаючи на зазначені ризики системного характеру, як зауважує Е. Зандшнайдер, "для радикальних суспільних перетворень в Азії власти-

вим є тяжіння до поліпшення, а не відчайдушне відстоювання досягнень попередніх поколінь. Європейські поборники устоїв цілком могли б відрізати собі "окраєць" від інновативного короваю Азії" (*Зандшнайдер, 2004. С. 99- 100*). Тому можна впевнено стверджувати, що підхід, характерний для "м'якої сили", може бути ефективним і там, де має місце проєкт масової вестернізації. Тим більше індустріальна могутність європейських держав і компаній з наявними механізмами її глобального поширення допомагає їм не тільки отримати для себе нові ринки, а й підтримати процеси постіндустріального розвитку на майбутнє, розвиваючи, удосконалюючи та поширюючи індустріальні технології та культуру управління, зміцнюючи тим самим свій вплив на Сході, де стрімко розвивається Китай, що підтверджує висновок професора Д. Аррічі: сьогодні А. Сміт перебуває у Пекіні.

Конфігурація геополітичної карти світу характеризується виникненням і різношвидкісним рухом різнорідних геоекономічних, цивілізаційних, воєнно-політичних та інших формувань, які перебувають одне з одним у суперечливій взаємодії, що породжує різноманітні колізії, кризові ситуації, різкі зміни у напрямках руху, засвідчуючи тим самим наявну політичну та економічну турбулентність.

Світ сьогодні формує новий глобальний вимір на засадах його реформатування, в основі якого перебуває не домінуюча недобросовісна конкуренція, а поглиблюючого характеру протистояння, серед основних ознак якого: асиметричність розвитку, нерівномірність і турбулентність. Остання задля збереження поступального розвитку має бути подолана через механізми балансування інтересів, для чого необхідна і відповідна система регулювання, що здатна цей процес урегульовувати не тільки методами, які вже опрацьовані й пропонуються у сфері економіки та глобального устремління до глобального управління, а й тими, що доступні у сферах соціології, політології, культурології і психології. Усе це в сукупності можливо для реалізувати через соціалізацію (*Геєць, 2020а*). Саме так долається обмеження суто економічного підходу щодо забезпечення розвитку суспільства, держави та економіки, бо влада, у тому числі за рахунок того, що реалізується в системі глобального управління, діє одночасно як антивлада, **але, оскільки це формує турбулентність, у такий спосіб проявляється антивладність влади, у тому числі у глобальному вимірі, в органах, що до певної міри вже уособлюють глобальне управління і є своєрідною владою глобального виміру.**

4. Влада як антивлада

Влада як антивлада представляє у сучасному світі модель політичної суперечності. З одного боку, вона характеризується односпрямованістю політичної дії, що веде до турбулентності з усіма можливими наслідками для влади, в тому числі й негативного характеру, а з іншого – вона спрямована на збереження і зміцнення себе як влади. Суть такої різноспрямованості дій має глибоке коріння, насамперед в економіці, оскільки політично існує система влади, що налаштована на боротьбу за голоси тих людей, які мають власні економічні інтереси, що часто відмінні від інтере-

сів тих, хто уособлює сучасну владу. Тим самим влада має стояти на захисті інтересів тих, хто її обирає, щоб переобратися, а також через відмінності економічних інтересів має захищати протилежні інтереси "владарюючих". Це щодо того, що в середині країни. Але така ситуація й у глобальному управлінні, оскільки голосуючи у міжнародних організаціях, що до певної міри уособлюються як органи влади в глобальній системі координат, представники влади окремо взятої країни орієнтовані на збереження впливу національної держави, де має місце боротьба за голоси виборців, але вона ж проявляє і національний егоїзм, ставить корпоративні інтереси понад усе. У результаті влада одночасно повинна існувати і для збереження себе як влади, і бути антивладою сама до себе. Ця суперечність має ознаки структурної, що має системний характер і формує глибокий розкол між минулим і сучасним, з одного боку, і майбутнім – з іншого. Виникає закономірне питання: чому або через які причини ця суперечність стала носієм системних ознак структурної невідповідності (турбулентності)?

Відповідь у "новій реальності" суспільного розвитку, для прикладу, можна знайти, зокрема, в економіці останньої чверті XX століття і майже першої чверті XXI століття, тобто практично у період, що охоплює півстолітню історію, позначену істотним зниженням темпів економічного зростання з середини 1970-х років. За умов, коли динаміка економічного зростання у повоєнний період мала показники економічного зростання удвічі вищі за сучасні (сьогоднішня динаміка зростання отримала назву "вікової стагнації", хоча не всі і не завжди згодні саме зі "стагнацією"), зазначена суперечність не мала того ступеня глибини, який спостерігався пізніше. Адже високе зростання економіки одночасно давало змогу як задовольняти інтереси широких мас населення, використовуючи і можливості держави суспільного добробуту, так і можновладним верствам населення можливість збільшувати свої доходи, передовсім завдяки зростанню способів отримання доходів від контролю над власністю. З часом, зі скороченням темпів зростання, можливості держави суспільного добробуту почали досягати своїх об'єктивних меж у розподілі доходів, що реально посилювало ознаки нестабільності, а значить, турбулентності. Останнім часом вона досягла того рівня, коли почали говорити про соціальну революцію під впливом радикальних популістів, закликаючи населення віддавати їм голоси, оскільки воно страждає від розшарування і зростання незахищеності з боку все тієї ж держави, тобто її влади. Водночас контроль над власністю допомагає зберегти контроль над доходами на тлі скорочення питомої ваги середнього класу, який є ядром стабільності та інноваційної ініціативності. Усе це формує умови, коли влада змушена виявляти активність у суперечності до себе ж, бо соціальні суперечності можуть призвести до втрати влади, якщо влада не вступатиме у суперечність сама з собою і тим самим обмежуватиме свої можливості та здійснюватиме контроль над доходами можновладців в середині країни, а також у глобальному вимірі, коли в економіці окремо взятої країни гальмується економічне зростання. Таким чином, наявна політична проблема дії влади як антивлади одночасно має здебільшого економічний фундамент.

У період стабільних і високих темпів економічного зростання в країнах розвинутого Заходу для широких мас населення економічне процвітання приносило і особисту свободу, і підвищення рівня життя, особливо як для постійно зростаючого середнього класу – генератора здатності до розвитку, так і для тих, кого захищала держава добробуту.

У глобальному вимірі відбувалося подібне за змістом, хоча відмінне за масштабами. Глобалізація як процес і участь у ньому окремих країн, що динамічно розвиваються, а їх економіка успішно зростає, орієнтувалася на якомога більше поширення у всі роки динамічного зростання.

У сучасному вимірі обмеженість у динаміці економічного зростання і глобальна диспропорціональність призводить до розширеного використання політичних методів щодо розв'язання проблем відчуження, а отже, вже і до політичної турбулентності, характеристика якої поки що не може бути визначена за наслідками достатньо точно і на короткостроковий період, а тим більше у віддалених часових межах, поглиблюючи нестабільність як економічний і політичний феномен сучасності. За цих обставин політичний вимір проблем перебуває саме у зазначеному вище суперечності влади, розв'язання якого зумовлюється через подолання цинічності капіталу. Таким чином, політичний вимір турбулентності, як і економічний, – це ще одна із її фундаментальних ознак у новій реальності.

Цинічність капіталу проявляється насамперед у тому, що "...суть капіталізму – це війна усіх проти всіх, і більшість у цій війні програє та залишається ні з чим. Хто може допомогти переможеним? ... Релігія і держава. Ці інституції в новій ситуації повинні компенсувати переможеним їхній програш, зняти з них, хоча б частково, тягар поразки і не дати згинуть"⁴. Водночас причина масовості тих, хто програли, закладена у суті панівної капіталістичної системи, яка "...базується на конкуренції приватних інтересів: конкуренції між індивідуумами, країнами, між жінками і чоловіками, (чорними) та (білими) тощо. ...конкуренція може легко мілітаризуватися. І тоді економічна логіка замінюється воєнною... капіталізм – це у першу чергу турбота про своє виживання, в принципі, це розумна поведінка, що базується на відмові від жертви і від самопожертви"⁵.

Боротьба за виживання, конкуренція, недовіра, скепсис до того, що відбувається, і є шляхом формування маси тих, хто програв. В умовах охарактеризованої суперечності структурного характеру, коли влада одночасно є антивладою, що прагне все-таки зберегти владу, не може послабити напругу, і виникає умова, коли жорстка конкуренція переростає у конфронтацію, яка за сучасних умов може не тільки дійти до прямого зіткнення вогню і меча, а набувати інших різноманітних форм сучасного протистояння, що, зокрема, отримали назву так званої гібридної війни. Через звуження можливостей вирішення конфлікту між тими, що біднішають, оскільки одночасно зростає чисельність тих, хто програє, та тією

⁴ Так вважає Борис Гройс – професор філософії та відомий теоретик мистецтва, який багато років живе і працює у США, згідно з його інтерв'ю Тихону Сисоєву: *Время глобальных исторических проектов закончилось. Эксперт*. 2019. № 15. С. 58.

⁵ Там само. С. 60.

меншістю, що створює і виграє, так звана розумна поведінка орієнтована на виживання, збереження і навіть розширення можливостей отримання виграшу в конкурентній боротьбі, що дуже часто, у тому числі і нами, пов'язується з "новим прагматизмом" як свідомою економічною, соціальною й особливо значущою, на нашу думку, етичною дією, тобто з урахуванням етичних передумов здійснення дій. У сукупності з урахуванням етичної складової може формуватися достатньо цілісна система дій, в якій враховується тривимірність здійснення операцій і тим досягається достатня цілісність і стабільність. У такому триумвіраті складових, що дозволяють досягати стійкості і неупередженості в діяльності, одну із ключових ролей, як було вже доведено, відіграє соціалізація (Гець, 2020а) як спосіб перенесення суспільного у становлення та розвиток здатності до діяльності індивідуальності, яка саморозвивається і самоорганізується, здійснюючи тим самим свідому економічну, соціальну та, що надважливо, етичну дію, що є необхідною умовою формування саме ланінарної динаміки розвитку як суспільства, так і держави і, звичайно ж, економіки.

5. Свідома економічна, соціальна та етична дія – добросовісна конкуренція

Способи формування внутрішніх механізмів і стимулів розвитку особистості шляхом її сходження до діяльності як окремого індивіда в соціальній організації, де суспільство, держава та бізнес взаємодітимуть у системі рівноправних відносин із суб'єктами, які голосують, формують нову соціальну якість дії не тільки особистості, а й загалом держави. Таким чином, соціалізація як спосіб оволодіння свободою діяльності на основі наявності, з одного боку, можливостей і прав на саморозвиток і самоорганізацію, а з іншого – здібностей уможливує подолання необмеженої влади суспільства та держави (Бердяєв, 1931) в окремо взятій країні та і в міжкраїнних стосунках у межах функціонування міжнародних організацій як своєрідних органів влади в системі управління, що має забезпечувати реалізацію можливостей як для економічної, так і політичної конкуренції.

Що стосується наявних і використовуваних форм правління, то найкраща з них та, для якої характерні добропорядність і розум, про що зауважує Дж. Мілль, а не ринковий егоїзм, який домінує у неоліберальній доктрині, що наразі зазнає дедалі більшого відторгнення у практичному сенсі, гальмує і навіть за певних умов відкидає космополітизм і універсалізм філософії глобального ринку, породжуючи протекціонізм і егоїзм замість етики в діях, про зміст і роль якої було сказано вище. До того ж ринковий егоїзм досить часто може реалізовуватися й ірраціональним способом, прагнучи монополізації діяльності, а не добросовісної конкуренції.

У діяльності людей, згідно з Ф. Хайєком, на перше місце поставлено розумове начало взаємодії і те саме співробітництво розуму людей, яке, відповідно до Дж. Мілля, органічно поєднане з їхньою добросовістю.

Водночас можна стверджувати, що у Ф. Хайєка ключову роль у здійсненні управлінських дій відіграють ринкові сили, а у Дж. Мілля ефективно

використовуватися можуть різноманітні форми правління, де є співпраця на засадах доброчесності, розуму й етики як найважливіших складових ціннісного фундаменту суспільства. На цьому фундаменті і може будуватися активність і суспільства, і держави, і економіки, а відповідно – й доброчесні конкурентні стосунки, на основі яких досягається ламінарність у динаміці розвитку.

Оскільки у сучасних умовах домінування ринкових сил досить часто доведене до абсурду, тобто ірраціональне, то "...капітал добувається шляхом заміщення і знищення реальної економіки... збагачення призводить до збоїв фінансової системи реального сектора економіки, що своєю чергою призводить до великого накопичення власності, ...оскільки основні політичні заходи у сфері економіки насправді підтримують цей процес"⁶ шляхом маркетингового безумства.

Можна стверджувати, що для форми правління, за якої здійснюються, наприклад, реформи, у тому числі фундаментального характеру, що пов'язані із формуванням глобальної системи управління, має бути природним співіснування і співпраця доброчесності, розуму й етики поведінки людей, передовсім тих, хто здійснює управлінські дії. Водночас домінантна форма управління є результатом розумової діяльності людей, об'єднаних у суспільство, у тому числі й глобальне. Об'єднання в інститут держави – уже результат свідомого вибору людей на основі набутих ними знань. Стосовно держави це означає, що вона передусім повинна мати характер "освіченості". Завдяки цьому є або повинні виникнути добропорядність і розум у людей, які реалізують владні повноваження, на протипагу частим спотворенням того ж самого лібералізму і меркантилізму на шляху пошуку економічної вигоди для керівної еліти, яка тісно співпрацює з бізнесом і залежна від нього. Власне таким шляхом політики і максимізують свій дохід, отримуючи політичну ренту. У результаті політика приватизації, коли приватизується і держава, припускає безконтрольне збагачення, з одного боку, і зубожіння – з іншого, що мало не стало генеральною тенденцією розвитку в довгостроковому періоді часу, хоча вже можна стверджувати про виживання середнього класу. Ми повинні завжди пам'ятати, що корпоративізм у процесі глобалізації далі може ставати вже сильнішим як за державу, так і органи влади глобального характеру, зумовлюючи ще вищий ступінь розподілу серед людей за ознаками доходу та контролю над власністю.

Економічна діяльність здійснюється в інституційно обумовлених і соціально визнаних для кожної країни організаційно-правових нормах, які у свою чергу теж розвиваються завдяки накопиченню нових знань. Організаційно-правові норми є не тільки інституційно зумовленими, а й соціально визнаними для кожної країни, саме тому через інститути соціалізації на рівні держав остання повинна забезпечувати виконання і регулювання тих функцій, які обумовлюють інституційні складові процесів модернізації – економічну й суспільну.

⁶ Деривативи знищують реальну економіку. Інтерв'ю Press TV із професором Мішелем Чоссудовскі. URL: <http://mixednews.ru/archives/44097> (дата звернення – 04.07.2022).

Активність у системі управління чи то в державі, чи то в глобальному вимірі, органи, що уособлюють владу, – це обмеження свавілля вся і всіх, одне з важливих завдань в усі часи. Тому не випадково моральні постулати А. Сміта (*Смит, 1997*) Дж. Мілль посилив висновком про необхідність наявності в системі управління порядності й розуму поряд із ринковим середовищем, обумовленим функціонально налагодженим порядком. Необхідність пояснюється забезпеченням задоволення суспільних потреб, ступінь досягнення яких є мірилом доброчесності та розумності системи управління. Завдяки цьому регуляторна система управління сприяє такому економічному зростанню, в якому мають місце добропорядні конкурентні стосунки.

Спираючись на накопичені знання, індивід вибудовує раціональну поведінку для досягнення цілей, проте він не може і не повинен переступати моральну межу, за якою цільове спрямування до отримання вигоди і накопичення багатства максимізується. Те саме стосується і держави, що діє в глобальному середовищі. Важливо мати "...можливість перемагати найсильніше прагнення себелюбства: могутніша сила, активніша спонукка діють у подібних випадках. Цією силою є розум, наша совість, наш власний спостерігач у нашій душі, людина всередині нас, великий суддя і оцінювач нашої поведінки" (*Смит, 1997. С. 150*).

Як бачимо, в основі твердження А. Сміта про поведінкові прояви індивіда в боротьбі з його егоїстичними проявами лежить розум. Його трактування розуму базується на освіченості, що трансформується, на нашу думку, з "освіченого деспотизму" в "соціально-організоване ринкове господарство" на засадах свободи й демократії, завдяки яким і розгортається простір соціалізації особистості, що є ендогенним фактором моделі економічного зростання (*Heyets, 2021*).

У цьому закладено глибокий зміст сучасної соціалізації як суспільного, так і економічного життя, на всіх рівнях управління, а також окремого індивіда. Це є основою на шляху до міллевського розуміння доброго врядування, у якому на певному етапі відіграв роль "освічений деспотизм", а в сучасності його роль перебирає на себе "освічена держава", що має вирішувати дилему сучасної соціалізації в усіх її проявах, ідучи шляхом досягнення через розумну поміркованість до доброчесної конкуренції.

"У світі... відбуваються епохальні зміни. Економічні моделі зростання, геополітична картина світу, соціальні домовленості, які пов'язують людей, екосистема нашої планети — усі одночасно піддаються радикальним перетворенням, які викликають тривогу і заворушення у багатьох країнах світу... в кінцевому рахунку шлях до стійкого зростання потребує не тільки нової політики, а й нового способу мислення" (*Schwab, 2014*). Це означає, що без міллевських порядності та розуму успішність майбутнього сумнівна, і це – ще одна особливість сучасності, що може розвиватися безперервно завдяки процесам соціалізації, які отримують дедалі більше можливостей для активізації.

Соціалізація в сучасному суспільстві найміцніше пов'язана з тим, що суспільство зазнало значних соціальних втрат і ліберальна ринкова орієнтація, як виявилось, по суті є не тільки соціально не нейтральною, а нерід-

ко й соціально агресивною моделлю ринку, що збіднює величезні маси населення, народи і окремі країни. У результаті часто привласнення, прибутку і багатство досягають такої межі, коли економічна діяльність, спотворюючи природу, формуючи надмірну майнову диференціацію, безповоротно руйнує природу. Тобто пиляємо гілку, на якій сидимо. Поряд із цим також відбувається процес присвоєння держави – не тільки за рахунок примітивного розкрадання її ресурсів, а й монопольного контролю як за великою частиною ресурсів цілих країн, так і за владними повноваженнями органів управління. Усе це спотворення є результатом домінування ринкового фундаменталізму.

Виняткова експансія ліберально-демократичної (замість соціально-ліберальної) доктрини існування держави та організації діяльності бізнесу зрештою призводить, з одного боку, до надзвичайного розшарування серед людей, а з іншого, як зазначає Ван-дана Шива, - економічне зростання, якого нестримно бажають економісти, бізнесмени і політики, знищує життя (*Shiva, November 01, 2013*). Усе це результат поки що відсутності практики необхідного великого прагматизму, де "... якомога менше ідеології, якомога більше прагматизму..." (*Колодко, 2011*), завдяки якому йтиметься не про традиційну оцінку результатів економічної діяльності за приростом ВВП, а про досягнення гармонії у розвитку суспільства, держави та економіки шляхом урівноваження стану справ в економічному і громадському сенсах, що в економічній діяльності супроводжується добросущею конкурентністю на означених вище засадах.

У практичній же площині, за словами професора М. Чоссудовського з Центру досліджень глобалізації в Монреалі, не завдяки розвитку реальної економіки, а офіційно оформленими розкраданням, маніпуляції та спекуляції реалізується можливість багатіти багатим, що призводить до суперечностей і навіть потрясінь та поки що у тому числі і збройних конфліктів.

Це зумовлено наявною кризою системного характеру, в боротьбі з якою не досягнуто великих успіхів, оскільки, на думку М. Фабера та ін., глобальна економіка сьогодні гірша, ніж у 2008 році⁷, і говорити про піднесення світової економіки ще рано⁸.

Початок стабільного і довготривалого піднесення відкладається на 2030-ті роки, коли будуть масово застосовані технології насамперед VI і VII технологічних укладів. За сьогоднішніми оцінками, вони можуть породжувати й чимало негараздів, які загрожують існуванню людини незрозумілими наслідками і "досягненнями" у сфері соціальних технологій майбутнього, що в ряді випадків ставить на порядок денний питання фундаментального значення майбутньої трансформації капіталістичного устрою світу (*Мейсон, 2016*) під впливом технологічних змін, які суттєво змінюють процеси взаємодії у середовищі як виробничих, так і суспільних відносин.

⁷ Фабер М. Глобальная экономика сегодня хуже, чем в 2008 г. URL: <http://smartlab.ru/company/afogex/blog/150141.php>. (дата звернення: 25.07.2022).

⁸ Див. наприклад: матеріали сесії Проекту ООН LINK, URL: <http://www.chass.utoronto.ca/link>, а також низку інших матеріалів, що стосуються торгових воєн глобального характеру і їх негативних наслідків для світової економіки.

Через це йдеться про модель посткапіталізму, реалізація якої може бути здійснена унаслідок технологічної революції останніх десятиліть, що ані за масштабами, ані за наслідками далеко не закінчена. По суті, багато в чому ми перебуваємо лише на початку шляху, який означений зростанням протистояння, в якому конкуренція переростає у війну, а не навпаки.

На шляху подолання бідності, яку породжують конфлікти і війни, важливо "...відновити справжнє багатство, необхідно розробити інші критерії оцінки, ...які перебували б за межами глобального супермаркету. Ми повинні пам'ятати, що справжня валюта життя - це саме життя" (*Shiva*, November 01, 2013). А оскільки, власне, життя протікає у громадському та економічному вимірах завдяки виконанню функціональних обов'язків, державі для реалізації того чи іншого сценарію важливо мати ознаки того суспільного устрою, на який зорієнтоване населення. Цим і повинна визначатися міра державної присутності у процесах, що відбуваються при свідомому виборі людей тих форм правління, яких вони прагнуть, у тому числі й у міждержавних стосунках.

Таким чином, необхідно знайти відповідь і на питання, як має поводитися держава, коли виник запит на зміну її моделі, особливо в умовах трансформації. Згідно з постулатом Дж. Мілля, вона обов'язково повинна поводитися шляхетно, а також виходити з позицій освіченості, що дає змогу самостійно, спираючись передусім на власні сили, намагатися вирішувати завдання як модернізації в громадському та економічному вимірах, так і, що особливо важливо, повоєнного відновлення та реконструкції.

Для успішності й стабільності сучасного капіталу в його модель потрібно закласти можливість створення нової соціальної реальності. Суть останньої спрямована на те, щоб завдяки своїм можливостям збільшити додану вартість виробництва з використанням інноваційних технологій на засадах добросовісності, що визначатиме і відповідні конкурентні стосунки як між державою, так і в бізнесі. Тим самим знання гуманітарного характеру посилюють продуктивну силу праці. Отже, виробнича функція отримує своє нове розширене трактування, оскільки у процесі сучасного формування взаємодії праці й капіталу її класична значущість змінюється. Нове, ширше трактування реалізується завдяки відповідній соціальній технології (соціалізації), котра сформована на основі наукового знання гуманітарного характеру, що підвищує значення соціального капіталу, здатного успішно капіталізувати творчу діяльність людей. Власне, на нашу думку, ідеологічна установка свого часу в системі управління добросовісності та розуму набуває небувалої практичної значущості й у економічній діяльності.

Теоретичний аналіз і багаторічний практичний досвід довели успішність позицій того, що діяльність розуму людини дає змогу продукувати нові знання, тим самим посилювати продуктивну силу праці, а ринок сам по собі має обмежені можливості. У контексті згаданої вище дискусії звернемо увагу на те, що під час неї часто не зважають на одну важливу деталь. Свого часу Д. Юм стверджував, що "правила моралі не є наслідком нашого розуму" (*Юм*, 1965). Ключове у цьому твердженні словосполучення "не є наслідком нашого розуму" ніби підштовхує нас до розуміння того,

що винаходи людини належать до результатів прояву творчих начал ринковими силами, є і ті, що конкурують між собою, насправді, на нашу думку, такі сили, формуються у процесі соціалізації особистості як фактора ендогенної моделі економічного зростання.

Але залишимо на деякий час цей момент у висловленні Д. Юма і згадаємо про "правила моралі". Правила моралі – це далеко не категорія почуттів, яка є продуктом відповідних органів людини в розумінні Д. Юма, оскільки про них можна і необхідно говорити в сенсі так званого подвійного характеру суспільного життя, коли, згідно з трактуванням М. Кризьє, соціальні регуляції, що виражають думку суспільства, представлені через виконання правил, що встановлюються писаними, неписаними або прийнятими за звичкою й індивідуалізованими елементами вільного підприємництва, які, на нашу думку, і опановуються у процесі соціалізації особистості. Останнє допомагає дорослій людині, відповідно до гіпотези Л. Кольберга зі сфери психології, створювати свої моральні стандарти на принципах, які вона сама розглядає і сприймає як безпосередньо значущі, але не незалежно від думки суспільства, про що Л. Кольберг зауважує далі, а в сукупності, за припущенням М. Кризьє, соціальних та індивідуальних елементів, які взаємодоповнюють один одного і, залежно від стану справ на тій чи іншій стадії розвитку, навіть є рівнозначними⁹.

Зважаючи на таке тлумачення соціальних та індивідуальних елементів, правила моралі одночасно мають внутрішній - індивідуальний - і зовнішній стосовно до індивіда суспільний (соціальний) вимір. Останнє ж є внутрішнім щодо всієї громади, що характерно для кожної країни. На цьому шляху можливий пошук відповіді на виклик сучасності, про які вже йшлося.

Є всі підстави стверджувати, що у психологічному сприйнятті моральних стандартів і правил за прийнятими у суспільстві принципами людина залежить від ступеня розвитку власних здібностей, які реалізуються через творчу здатність розуму, інакше кожна людина створювала би стандарти і правила як однозначні й усереднені і ніякого стійкого розвитку і прогресу, на який орієнтований новий прагматизм, не було би.

Виклики розвитку в недетермінованих системах недетерміновані. В економіці – також. Тому для досягнення кращих результатів виклики розвитку повинні бути певним чином інтерпретовані, бо розпізнавання образу майбутнього в результаті саморегулювання зовсім не обов'язкове, а скоріше навпаки. Це створює лише ілюзію стану рівноваги, диспропорційність аж ніяк не долається і навіть може збільшуватися, оскільки постійно з'являються "чорні лебеді" (Талеб, 2015).

З огляду на те, що майбутнє в недетермінованих системах непередбачуване, адже у протилежному випадку ми б цим уже скористалися, та, визначивши майбутнє у стані непередбачуваності, вбачаємо завдання прогнозу не в тому, щоб він справдився, а в тому, щоб сприяти досягненню певних цілей. Таке передбачення корисне в усьому, бо допомагає уберегтися як від надмірного оптимізму, так і від крайнього песимізму, тим

⁹ BRITANIKА. Настольная энциклопедия. Т. 2. Москва: АСТ. 2006. С. 1236.

самим зменшивши ступінь ризикованості в ухваленні рішень. Таким чином, прогноз як попереднє судження про майбутній стан економіки як системи формуватиме умови зниження втрат від можливих нестабільності, кризи та неефективних рішень. Як результат – рівномірніший розподіл ризиків і підвищення стану протидії або виникнення нестабільності. У разі ж дестабілізації можливе обрання орієнтованих рішень, спрямованих на розвиток і ті виклики розвитку, на які потрібно дати відповідь. У таких умовах прогнозування формує для запуску або інтенсифікації механізму саморегулювання ринку на засадах добросчесної конкуренції інформаційну базу системи щодо стану економіки в майбутньому і, якщо не запобігає кризам, то пом'якшує їхні наслідки.

У глобальному вимірі можна у свою чергу говорити про появу наднаціональної демократії, що ґрунтується на засадах нової економічної прагматики, таких як:

- орієнтація у правилах на зниження конфліктогенності;
- обов'язковість міжнародних консультацій;
- повага до вищих цінностей сучасної цивілізації;
- повага до національного суверенітету;
- присутність неурядових організацій;
- компромісність між приватними і суспільними інтересами;
- єдність у різноманітті;
- забезпечення цінностей та диверсифікації;
- обов'язковість рішень міжнародних форумів;
- можливість примусу до виконання.

Таким чином, охоплено і національний, і наднаціональний рівні практичного підходу до вирішення сучасних викликів, які постали на шляху забезпечення соціально-економічного розвитку в суспільствах, державах та глобальному розвитку загалом.

Література

1. Бердяев Н. А. (1931). О назначении человека. Опыт парадоксальной этики. Париж: Современные записки. 318 с.
2. Геєць В. М. (2000). Нестабільність та економічне зростання. Київ: Ін-т економ. прогноз. НАН України. 344 с.
3. Геєць В. М. (2020а). Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку / ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ: Академперіодика, 2020. 456 с. <https://doi.org/10.15407/akadempriodika.403.456>
4. Геєць В. М. (2020). Соціалізація та соціальні інновації у розвитку економіки. *Економічна теорія*. No 4. С. 5–24. <https://doi.org/10.15407/etet2020.04.005>
5. Геєць В. М. (2021). Соціалізація і її успішність у моделі осягнення розвитку соціального світу. *Економічна теорія*. No4. С. 5–40. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.04.005>
6. Геєць В., Близнюк В., Никифорок О. (2022). Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. *Економіка України*. № 6. С. 3–22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>
7. Гриценко А., Бурлай Т. Вплив цифровізації на соціальний розвиток. *Економічна теорія*. 2020. No 3. С. 24–51. <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024>
8. Зандшнайдер Э. (2004). Азиатские амбивалентности. *Internationale Politik*. № 5. С. 95–99.
9. Карякин В. (2010). Геополитическая динамика Р. Коллинза и современность. *Свободная мысль*. № 1. С.163–172.
10. Колодко Г. В. (2011). Мир в движении: пер. с пол. Ю. Чайникова. Москва: Магистр. С. 423.

11. Липов В. В. (2022). Суперечності віртуальної конкуренції як результат алгоритмізації управління на цифрових платформах: інституційний контекст. *Економічна теорія*. No 1. С. 26–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.01.026>
12. Мейсон П. (2016). Посткапіталізм. Путеводитель по нашему будущему. Москва: Ад Маргинем. 396 с.
13. Павленко Ю. В. (2002). История мировой цивилизации. Философский анализ. Киев: Феникс. С. 46.
14. Смит А. (1997). Теория нравственных чувств. Москва: Республика. 352 с.
15. Сораль А. (2016). Понять Империю. Грядущее глобальное управление или восстание наций? Москва: Академический проект. С. 204.
16. Талеб Н. Н. (2015). Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. Москва: Азбука-Аттикус, Колибри. 736 с.
17. Тюшка А. (2010). Німецько-французька школа політичного лобі чи директорат меншості у ЄС? *Дзеркало тижня*. Вип. № 46. 10-17 грудня. С. 5
18. Фукуяма Ф. (2010). Конец истории и последний человек. Москва: АСТ: АСТ Москва: Политграфиздат. 592 с.
19. Хелд Д., Гольдблатт Д. и др. (2004). Глобальные трансформации. Политика, экономика, культура: пер. с англ. В. В. Сапова. Москва: Праксис. С. 45.
20. Юм Д. (1965). Сочинения: в 2-х т. Т. 1. Москва: Мысль. С. 604.
21. Chloe T. (2019). Majority of Europeans think the EU will fall apart within 20 years, study finds. URL: <https://www.cnbc.com/2019/05/17/majority-of-europeans-think-the-eu-will-fall-apart-within-20-years.html> (дата звернення – 20.05.2019).
22. Collins R. (1975). *Conflict Sociology*. New York.
23. Collins R. (1986). *Weberian Sociological Theory*. New York. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511557682>
24. Collins R. (1998). *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change*. Ithaca.
25. Evenett, S. J. & Fritz, J. (2021). Advancing Sustainable Development With FDI: Why Policy Must Be Reset. The 27th Global Trade Alert Report. Centre for Economic Policy Research, London. 127 p.
26. Heyets V. (2021). Endogenous Social Progress as a Source of Economic Growth. *Ekonomista*. Nr. 1. P. 167–181. URL: http://www.pte.pl/pliki/1/8905/Ekonomista_21-1_167-181.pdf; DOI: 10.52335/dvqjgjkfff6
27. Heyets, V., Lunina, I. & Stepanova, O. (2021). The formation of fiscal space while overcoming vaccine nationalism and ensuring sustainability of development. *Science and Innovation*, 17(1), 29–41. <https://doi.org/10.15407/scine17.01.029>
28. Mariotti S. (2022). A warning from the Russian–Ukrainian war: avoiding a future that rhymes with the past. *J. Ind. Bus. Econ.* <https://doi.org/10.1007/s40812-022-00219-z>
29. Schwab K. (2014). The Global economy in 2014. World economic Forum. Project Syndicate. 13.01.2014. URL: <http://www.project-syndicate.org/commentary/klaus-schwab-warns-that-the-world-is-entering-an-era-of-diminished-expectationsand-increased-uncertainty> (дата звернення: 14.12.2021).
30. Shiva V. (November 01, 2013). How economic growth has become anti-life. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/nov/01/how-economic-growth-has-become-anti-life> (дата звернення – 23.03.2019).
31. Stiglitz J. (2022). Getting deglobalisation right. This year's gathering of business and political elites in Davos recognised a basic truth – without reckoning with past mistakes. 7th June. URL: <https://socialeurope.eu/getting-deglobalisation-right>

Надходження до редакції 1 серпня 2022 р.

Рецензування 15 серпня 2022 р.

Затверджено до друку 30 вересня 2022 р.

References

1. Berdyaev, N. A. (1931). About the appointment of a person. Experience of paradoxical ethics. Paris: *Sovremennye zapiski* [in Russian]
2. Heyets, V. M. (2000). Instability and economic growth. Kyiv: In-t ekonom. prohnos. NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Heyets, V. M. (2020). The phenomenon of instability is a challenge to economic development / Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: *Akademperiodika*. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456>. [in Ukrainian].
4. Heyets V. M. (2020). Socialization and social innovations in economic development. *Ekon. teor. – Economic theory*, 4: 5-24. <https://doi.org/10.15407/etet2020.04.005> [in Ukrainian].

5. Heyets V. M. (2021). Socialization and its success in the model of achieving the development of the social world, *Ekon. teor. – Economic theory*, 4: 5-40. <https://doi.org/10.15407/etet2021.04.005> [in Ukrainian].
6. Heyets, V., Blyzniuk, V., Nykyforuk, O. (2022). Actual aspects of the policy of social quality in the post-conflict economy of Ukraine. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 6, 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003> [in Ukrainian].
7. Grytsenko A., Burlai T. (2020). The impact of digitalization on social development. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3: 24-51. <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024> [in Ukrainian].
8. Zandschneider, E. (2004). Asian ambivalences. *International Politics*, 5: 95-99 [in Russian].
9. Karyakin, V. (2010). Geopolitical dynamics of R. Collins and modernity. *Svobodnaja mysl - Free thought*, 1, 163-172 [in Russian].
10. Kolodko, G. V. (2011). World in motion: per. from the floor Y. Chaynikova. Moscow: Magistr [in Russian].
11. Volodymyr Lypov (2022). Contradictions of virtual competition as a result of algorithmization of management on digital platforms: institutional context, 1: 26-44. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.01.026> [in Ukrainian].
12. Mason, P. (2016). Postcapitalism. Guide to our future. Moscow: Ad Marginem [in Russian].
13. Pavlenko, Yu. V. (2002). History of world civilization. Philosophical analysis. Kyiv: Fenyks [in Russian].
14. Smith, A. (1997). Theory of moral feelings. Moscow: Republic [in Russian].
15. Soral, A. (2016). Understand the Empire. The Coming Global Governance or Rise of Nations? Moscow: Akademicheskij proekt [in Russian].
16. Taleb, N. N. (2015). Black Swan. Under the sign of unpredictability. Moscow: Azbuka-Attikus, KoLibri [in Russian].
17. Tiushka, A. (2010). German-French school of the political lobby and directorate of the minority in the EU? *Dzerkalo tyzhnia – Tizhnyia mirror*, 46: 5 [in Ukrainian].
18. Fukuyama, F. (2010). The end of history and the last man. Moscow: AST: AST Moscow: Politgrafizdat [in Russian].
19. Held, D., Goldblatt, D. et al. (2004). Global transformations. Politics, economics, culture: per. from English. V. V. Sapova. Moscow: Praxis [in Russian].
20. Hume, D. (1965). Works: in 2 volumes. Vol. 1. Moscow: Mysl [in Russian].
21. Chloe, T. (2019). Majority of Europeans think the EU will fall apart within 20 years, study finds. Retrieved 20.05.2019 from: <https://www.cnbc.com/2019/05/17/majority-of-europeans-think-the-eu-will-fall-apart-within-20-years.html>
22. Collins, R. (1975). Conflict Sociology. New York
23. Collins, R. (1986). Weberian Sociological Theory. New York. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511557682>
24. Collins, R. (1998). The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change. Ithaca.
25. Evenett, S. J. & Fritz, J. (2021). Advancing Sustainable Development With FDI: Why Policy Must Be Reset. The 27th Global Trade Alert Report. Centre for Economic Policy Research, London. 127 p.
26. Heyets, V. (2021). Endogenous Social Progress as a Source of Economic Growth. *Ekonomista*. Nr. 1. P. 167–181. Retrieved from http://www.pte.pl/pliki/1/8905/Ekonomista_21-1_167-181.pdf; DOI: 10.52335/dvqigjykyfff6
27. Heyets, V., Lunina, I. & Stepanova, O. (2021). The formation of fiscal space while overcoming vaccine nationalism and ensuring sustainability of development. *Science and Innovation*, 17(1), 29–41. <https://doi.org/10.15407/scine17.01.029>
28. Mariotti, S. (2022). A warning from the Russian–Ukrainian war: avoiding a future that rhymes with the past. *J. Ind. Bus. Econ.* <https://doi.org/10.1007/s40812-022-00219-z>
29. Schwab, K. (2014). The Global economy in 2014. World economic Forum. Project Syndicate. 13 01.2014. Retrieved 14.12.2021 from <http://www.project-syndicate.org/commentary/klaus-schwab-warns-that-the-world-is-entering-an-era-of-diminished-expectationsand-increased-uncertainty>
30. Shiva, V. (November 01, 2013). How economic growth has become anti-life. *The Gaurdian*. Retrieved 23.03.2019 from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/nov/01/how-economic-growth-has-become-anti-life>
31. Stiglitz J. (2022). Getting deglobalisation right. This year's gathering of business and political elites in Davos recognised a basic truth – without reckoning with past mistakes. 7th June. Retrieved from <https://socialeurope.eu/getting-deglobalisation-right>

Received by the editors on August 1, 2022.

Reviewed August 15, 2022

Signed before printing September 30, 2022